

บทนำ

ท่าเกวียน: ภาพสะท้อนการปรับตัวของสังคมชาวนา

ชุมชนท่าเกวียนเป็นชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่ง ก่อกำเนิดขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา หรือเมื่อกว่า 200 ปีมาแล้ว ปัจจุบันชุมชนท่าเกวียนประกอบไปด้วยหมู่บ้าน 7 หมู่บ้าน มีครัวเรือนรวมทั้งสิ้น 375 ครัวเรือน อาณาบริเวณของชุมชนครอบคลุมตำบล 3 ตำบล ในอำเภอเสนา จังหวัดอยุธยา พื้นที่โดยรอบมีลักษณะทางกายภาพเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรจึงนิยมตั้งบ้านเรือนริมคลองและแม่น้ำ ชีวิตของชาวบ้านในอดีตผูกพันกับทุ่งนา สายน้ำ วัดและความเป็นชุมชน

จากวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาตั้งแต่ที่พึ่งพาน้ำฝน วัวควาย และปุ๋ยจากธรรมชาติ ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาชุมชนท่าเกวียนเริ่มปรับเปลี่ยนมาสู่ยุคการเกษตรแผนใหม่ที่พึ่งระบบชลประทาน รถไถ ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ในช่วง 7-8 ปีที่ผ่านมา ก็เริ่มมีการตั้งโรงงานขนาดใหญ่ในเขตอำเภอเสนาหลายโรง โรงงานเหล่านี้ทำการผลิตรองเท้า เครื่องมือการแพทย์และอุปกรณ์ไฟฟ้า เป็นต้น ชุมชนท่าเกวียนได้รับผลกระทบจาก "การกระจายความเจริญ" เข้ามาในชุมชน วิถีชีวิตของชุมชนชาวนาเริ่มถูกกระทบอย่างรุนแรง เมื่อที่ดินเกิดการเปลี่ยนมือเพิ่มมากขึ้นและมีการกว้านซื้อที่ดินเพื่อจัดตั้งโรงงานและบ้านพักคนงานเพิ่มมากขึ้น แม้ว่าชาวบ้านบางส่วนจะได้รับประโยชน์ในแง่รายได้จากการทำธุรกิจบ้านเช่าและการทำงานรับจ้างกับโรงงานอุตสาหกรรมและการว่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น ยังสกัดกั้นการอพยพของแรงงานในท้องถิ่น ไปสู่ภายนอกอีกด้วย แม้กระนั้นก็ดี การจัดตั้งโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งในแถบนี้ส่งผลให้มีแรงงานจากภายนอก ทั้งจากอำเภออื่นๆ ของจังหวัดอยุธยา และจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน อพยพเข้ามาทำภาคค้าขายในชุมชนท่าเกวียนเป็นจำนวนมาก ชาวท่าเกวียนเริ่มประสบปัญหาน้ำเน่า อากาศเสีย คนหนุ่มคนสาวทิ้งถิ่นมาหลังไหลเข้าสู่ประตูโรงงานเพิ่มขึ้น ชยะมูลฝอยและอุบัติเหตุเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนี้ ยังมีปัญหาทางสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น ปัญหาความแตกแยกในครอบครัว พ่อแม่ทิ้งลูกไปทำงาน ปัญหายาเสพติด ปัญหาทางเพศ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของอบายมุข เช่น บ่อน โຕะสิญิก เป็นต้น สำนึกของความเป็นชุมชนเริ่มลดน้อยถอยลง สถาบันชุมชน ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน วัด และกลุ่มสังคมต่างๆ ในรูปแบบเดิม เริ่มสั่นคลอนและไม่อาจตอบสนองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ ความแปลกแยกระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่เริ่มรุนแรงขึ้นตามลำดับ

แม้กระนั้นก็ดี ชุมชนท่าเกวียนก็มีได้อยู่ถึงเฉยหรือเป็นฝ่ายรอรับผลกระทบจากภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม ชาวท่าเกวียนจำนวนหนึ่งได้สะท้อนสำนึกของชุมชนที่พยายามต่อสู้ดิ้นรนแสวงหาทางออกท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง โดยการปรับรูปองค์กร และสถาบันทางสังคมในลักษณะต่างๆ ขึ้นมาทำงานร่วมกันในชุมชน เช่น กลุ่มครู ประกอบไปด้วยสมาชิกครูและชาวบ้านประมาณ 20 คน ร่วมกันหาทุนการศึกษาให้กับเด็กยากจน จัดตั้งศูนย์เด็ก ส่งเสริมงานพัฒนาชุมชน ส่งเสริมด้านการเกษตร กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น กลุ่มพลังทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนท่าเกวียน ยังมีกลุ่มเยาวชน ซึ่งประกอบไปด้วยเยาวชนในท้องถิ่นจำนวนหนึ่งที่เห็นความเปลี่ยนแปลงของชุมชน เริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน และพยายามแสวงหาแนวทางที่จะพัฒนาชุมชนร่วมกัน นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปลายปี 2532 เพื่อให้สมาชิกกู้เงินไปประกอบอาชีพธุรกิจขนาดเล็ก เช่น ขายอาหาร ขายเสื้อผ้า พัฒนาที่อยู่อาศัย การรักษาพยาบาล และการศึกษา เป็นต้น อีกทั้งยังเริ่มมีกลุ่มเกษตรกรที่ละเล็กละน้อยปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยว และหันมาให้ความสนใจกับการเกษตรแบบไร้แสวงผสม ทำการผลิตอาหารปลอดภัยเพื่อส่งขายตรงต่อผู้บริโภคในกรุงเทพฯ เป็นต้น

ณ จุดนี้ ประเด็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาด้านสังคมวัฒนธรรมอยู่ตรงที่ว่า ความมุ่งมั่นปรารถนาที่จะทำความเข้าใจกับปัญหาของตนเองและแสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหาของตนเอง ได้เริ่มก่อตัวขึ้นมาภายในแวดวงของกลุ่มครู ผู้นำชุมชนและเยาวชนส่วนหนึ่งของชุมชนท่าเกวียน ถึงแม้ว่าขณะนี้ยังคงจำกัดตัวเป็นเพียงคาบกลุ่มน้อย หากแต่มีการรวมตัวกันที่เหนียวแน่น และได้ทำหน้าที่เป็นแกนกำลังทางความคิด การตั้งคำถาม การวิเคราะห์ประเมินและการริเริ่มแสวงหาทางเลือกใหม่ๆ ให้กับชุมชน

ชุมชนท่าเกวียนมีลักษณะคล้ายคลึงกับชุมชนชนบทอื่นๆ ที่ถูก "ปิดล้อม" ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ถูกกำหนดโดยนโยบายของรัฐให้ตกอยู่ในสภาพที่ทำการผลิตเพื่อรับใช้กระแสการพัฒนาก่ออุตสาหกรรมตลอดช่วงสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา นั่นคือ นโยบายที่กำหนดให้ชนบทเป็นแหล่งทรัพยากร แรงงานและผลิตผลราคาถูกเพื่อทำรายได้เข้าประเทศ และนำรายได้เหล่านั้นมาเตรียมโครงสร้างพื้นฐานรองรับการเจริญเติบโต และการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง การที่ชุมชนท่าเกวียนอยู่ในเขตจังหวัดอยุธยา ซึ่งอยู่ใกล้กรุงเทพฯ และเป็นฐานที่สำคัญทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของภาคกลาง ย่อมทำให้ชุมชนท่าเกวียนได้รับผลกระทบอย่างรวดเร็วจากการลงทุนขยายตัวของอุตสาหกรรม ผลกระทบที่วนเวียนท่าเกวียนเองแต่เดิมมาก็มองเห็นกันว่าจะ เป็นหนทางนำเอา "ความเจริญ" มาสู่ชุมชนในแง่รูปธรรมที่เห็นกันอย่างชัดเจนก็คือ ถนนหนทาง การคมนาคมและการสื่อสารที่สะดวก

รวดเร็ว การทำงานในรูปแบบใหม่๓ การมีเครื่องใช้ไฟฟ้าและเครื่องอำนวยความสะดวก
ประดามี เป็นต้น

หากเมื่อความเจริญเหล่านี้แผ่ขยายมากขึ้นและรวดเร็วขึ้น ผลกระทบทางด้านลบก็
เริ่มปรากฏให้เห็นและเริ่มสร้างความลังเลใจ ความรู้สึกแปลกแยก และการตั้งคำถามขึ้น
สำหรับสมาชิกบางส่วนของผู้ชม สิ่งที่เคยเห็นกันว่าเป็น "ความเจริญ" เริ่มถูกตั้งคำถาม
ถูกวิเคราะห์ประเมิน และในที่สุดก็เริ่มเกิดความพยายามริเริ่มแสวงหาทางเลือกให้พ้นไป
จากความเสื่อมเสียทั้งหลายอันสืบเนื่องมาจาก "ความเจริญ" ที่ถูกยึดเยียดจากกระแส
วัฒนธรรมอุตสาหกรรม ดังที่กำลังเป็นอยู่

ในท่ามกลางการตั้งคำถามต่อกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมดังกล่าวข้างต้นนี้ มิได้
หมายความว่า เป็นการปฏิเสธการพัฒนาเปลี่ยนแปลง หากเป็นความพยายามของผู้ชมในการ
การแสวงหาแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่ก่อผลกระทบเป็นการลดรอนทำลายสภาพ
แวดล้อม คุณภาพชีวิต และยังความสืบเนื่องในด้านของจารีตประเพณี วิถีปฏิบัติของผู้ชม
แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เรียกกันโดยไม่วิ่งคิดว่า "ความเจริญ" นั้น คงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยง
ได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อคำนึงถึงกระแสการพัฒนารวมอุตสาหกรรมและความทันสมัย
ซึ่งแพร่ระบาดไปทั่วโลก แม้กระนั้นก็ดี ผู้ชมท่าเกวียนได้เริ่มตั้งคำถามซึ่งมีนัยสำคัญอย่าง
ยิ่งต่อทิศทางการพัฒนาประเทศว่า "การพัฒนาเปลี่ยนแปลงหรือการเปลี่ยนผ่าน
เข้าสู่ความเป็นชุมชนเมืองหรือกึ่งเมืองกึ่งชนบทนั้นจะเกิดขึ้นเพื่อใครและจะดำเนินไปอย่างไร"
"หากการเปลี่ยนผ่านดังกล่าวนำมาซึ่งสภาวะแวดล้อมและคุณภาพชีวิตที่ย่ำแย่ลง อีก
ทั้งยังทำให้ชุมชนอ่อนแอ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากภายนอก และเกิดปัญหาสังคมต่างๆมาก
มายขึ้น การเปลี่ยนผ่านหรือเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับผู้ชมหรือ
ไม่?" "ผู้ชมมีสิทธิโอกาสในการแสวงหาทางเลือกของตนเอง รวมทั้งสิทธิในการปฏิเสธ
กระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมหรือไม่?"

คำถามเหล่านี้ รวมทั้งบทเรียนและประสบการณ์ที่เราจะได้รับผ่านกระบวนการเรียน
รู้จากผู้ชมท่าเกวียน ทั้งในส่วนของผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง และกระบวนการปรับ
ตัวของชุมชน น่าจะมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวางแผนพัฒนาชนบท ตลอดจน การทบทวน
ตรวจสอบทิศทางการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างให้เกิดความสมดุลระหว่างเมืองกับชนบท และ
ระหว่างอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม เพิ่มขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นการศึกษาผล
กระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างของชุมชน วิถีชีวิต ระบบการผลิต ครอบครั

วัฒนธรรม ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของความเข้มชุมชน และประการที่สอง เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัวของชุมชนชาวนา ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง การจัดปรับองค์กรและสถาบันทางสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาและกระบวนการแสวงหาทางออกของชุมชนในด้านต่างๆ

การตื่นตัวของชาวท่าเกวียน ทั้งในแง่ของการแสวงหาทางเลือกทางด้านอาชีพ ความพยายามในการสืบทอดวัฒนธรรมชาวนา การปรับองค์กรชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น ตลอดจนความพยายามในการทำความเข้าใจกับปัญหาของตนเอง การแสวงหาแนวทางในการพึ่งตนเอง การสร้างแนวร่วมและเครือข่ายร่วมกับนักวิชาการ นักพัฒนาและหน่วยงานของรัฐ แสดงให้เห็นว่าความเป็นชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนยังมิได้ถูกทำลายไปโดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชนและความรู้สึกผูกพันต่อชุมชนได้รับการสร้างเสริมและผลิตขึ้นใหม่อย่างต่อเนื่อง การสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ทางสังคมและการสร้างเสริมองค์กรชุมชนแสดงให้เห็นว่า กระบวนการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชนได้เริ่มต้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

การปรับตัวและการผลิตใหม่ของชุมชนแสดงให้เห็นว่า แม้จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆอย่างรุนแรงและรวดเร็ว ระบบเศรษฐกิจของชุมชนถูกรบกวนภายใต้กระแสหลักของทุนนิยมมากขึ้น แต่จิตสำนึกของความเป็นชุมชนยังดำรงอยู่ ศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองและจัดการกับวิถีชีวิตของตนเองยังสามารถปรับเปลี่ยน และพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการและการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้ในระดับหนึ่ง

กระแสการเปลี่ยนแปลงที่ถั่ง โถม เข้าปิดล้อมชุมชนท่าเกวียน และชุมชนชาวนาไทยในภูมิภาคอื่น ๆ มิได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่มาตามวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ (paradigm) หลักของโลก ที่ซาเข้าเฝ้าของ ไทยให้การสนับสนุน ชุมชนชาวนาที่ท่าเกวียนก็มิได้เป็นเพียงชุมชนแห่งเดียวที่ได้รับผลกระทบจากกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมดังกล่าว ยังคงมีชุมชนชาวนาและชุมชนท้องถิ่นอีกมากมายที่ได้รับและกำลังจะได้รับผลกระทบจากกระแสวัฒนธรรมดังกล่าว การศึกษาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง และกระบวนการปรับตัวหรือการแสวงหาทางออกของชุมชนท่าเกวียน จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจในศักยภาพของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย

โดยนัยนี้ การปรับตัวและการแสวงหาทางออกที่ชาวท่าเกวียนกำลัง เริ่มต้นทำขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งกลุ่มครู เพื่อปรับระบบการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นจริงและความต้องการของชุมชน การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และการทำเกษตรผสมผสาน ฯลฯ

มิได้เป็นการทำงานพัฒนาชุมชนในระดับเล็กๆ เท่านั้น หากแต่เป็นบทเรียนหรือตัวแบบที่อาจนำมาซึ่งกระบวนการทัศน์ใหม่ๆของการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่าง "ความทันสมัย" (modernity) กับ "ประเพณี" (tradition), อุตสาหกรรม กับ เกษตรกรรม เป็นต้น ทางเลือกและการปรับตัวบางแนวที่ชุมชนกำลังทดลองอยู่ เช่น การเกษตรผสมผสาน และการผลิตอาหารปลอดภัยเสริม รวมทั้งกระบวนการทางสังคมที่เรานพบเห็นใน "ชุมชน" อื่นๆอีกมากมายในสังคมไทย เช่น ชุมชนการป่าชุมชน อาจเป็นวิสัยทัศน์ (vision) ที่ชุมชนชาวนาสามารถมอบให้เพื่อการแก้ปัญหาความอยู่รอดของมนุษยชาติและการรักษาฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมในปัจจุบันก็ได้

ชำนาญ หอสมุด